

Концептуальні засади оновлення основного капіталу

Проведено аналіз динаміки показників вартості основного капіталу в Україні і Західному регіоні. Запропоновано новий методологічний підхід до визначення напрямків оновлення основних фондів за результатами інтегрального оцінювання їх стану, руху і ефективності використання. Окреслено концептуальні засади відтворення основного капіталу з урахуванням соціальних та екологічних чинників.

Ключові слова: основний капітал, динаміка, ефективність, оновлення, інтегральна оцінка.

Незважаючи на позитивні зрушення у фінансово-кредитній сфері та нові пріоритети національної промислової політики, які створюють належні передумови для соціально-економічного розвитку України, матеріально-технічна база провідних видів економічної діяльності (а надто виробничої сфери) залишається недостатньо розвиненою. Значною мірою це зумовлено розривом між необхідним і наявним рівнем інвестиційного забезпечення процесів відтворення основного капіталу. За цих умов вкрай необхідним є науковий пошук та практична реалізація шляхів покращення техніко-економічного стану і ефективності використання основного капіталу, що дозволить збільшити виробничу потужність вітчизняних підприємств, передусім на інноваційній основі.

Теоретичним і прикладним аспектам проблеми відтворення основного капіталу (або основних фондів) присвячено роботи багатьох відомих учених-економістів: Л.І. Абалкіна, Г.А. Александрова, А.І. Анчишкіна, П.Г. Буніча, В.М. Геєця, Л.М. Кантора, Я.Б. Кваши, Д.М. Палтеровича, Л.І. Федулової, Т.С. Хачатурова, А.М. Мигичка, Ю.В. Яківця та інших. Дослідження основного капіталу охоплюють здебільшого макро- та мікрорівень. Водночас визначення перспектив оновлення основного капіталу в Україні має базуватися на результатах оцінки динаміки його вартості за видами економічної діяльності, а також загальних тенденцій розвитку інвестиційного процесу в регіонах.

Метою статті є обґрунтування концептуальних і методологічних підходів до управління оновленням основного капіталу як ключового чинника у забезпеченні ефективності виробництва, а відтак – соціально-економічного розвитку регіону.

Актуальність тематики дослідження основного капіталу посилюється на тлі високої зношеності (як моральної, так і фізичної) основних засобів підприємств та організацій. Згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки¹, максимально допустиме значення показника зношеності основного капіталу не має перевищувати 35%. За даними офіційної статистики [5], рівень зношеності основного капіталу в Україні становить понад 70%, а в західному регіоні – понад 50%. У Львівській області середній рівень зношеності основного капіталу на кінець 2010 р. склав близько 60%, а на підприємствах такої провідної у регіоні сфери діяльності як транспорт і зв'язок, цей показник досягає 80% [4].

Аналіз динаміки показників руху основного капіталу також засвідчує тенденцію до посилення негативних структурних деформацій у національній економіці. Зокрема замість технологічного відновлення і технічного переозброєння спостерігається розвиток протилежних процесів, тобто відтворюється технічна і технологічна відсталість. Так, коефіцієнт оновлення основного капіталу в Україні у 2010 р. знизився до 1,84% проти 5,25% у 2006 р. і, прогнозовано, не досягне 2% до кінця 2013 р. (табл. 1). У виробничій сфері зниження цього показника було ще стрімкішим: від 5,94% у 2007 р. – до критично низького рівня (менше 1% за прогнозом) у 2013 р.

У Західному регіоні, порівняно з Україною, ситуація дещо оптимістичніша: значення показника оновлення основного капіталу в 2010 і 2006 роках перебувало на рівні, відповідно, 3,92% та 5,87% і, прогнозовано, досягне понад 5% на кінець 2013 р. Натомість у виробничій сфері регіону відбулося зниження показника оновлення основного капіталу у понад два рази: з 6,70% у 2008 р. до 2,43% у 2010 р. і у подальшому перебувало на рівні близько 3%.

Рівень оновлення основного капіталу характеризує потенціал економіки, а динаміка його вартості відображає загальні тенденції соціально-економічного розвитку і здатність капіталу до розширеного відтворення. Відтак для того, щоб досягти технічного рівня

---

¹Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у 2007 р., містить порогові значення ключових економічних показників.

індустріально розвинених держав, Україні необхідно довести показник оновлення основного капіталу до 8-10% у рік.

Таблиця 1

Динаміка показників руху основного капіталу в Україні і Західному регіоні*

Показники	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Коефіцієнт оновлення основного капіталу								
Україна	5,25	6,23	4,75	2,85	1,84	1,98	1,72	1,52
<i>виробнича сфера</i>	5,51	5,94	3,87	2,53	1,25	1,39	1,14	0,96
Західний регіон	5,87	6,87	7,35	4,09	3,92	5,13	5,15	5,16
<i>виробнича сфера</i>	6,10	6,27	6,70	4,15	2,43	3,04	3,00	2,96
Коефіцієнт вибуття основного капіталу								
Україна	0,74	0,79	0,71	0,52	0,44	0,25	0,23	0,19
<i>виробнича сфера</i>	0,75	0,81	0,72	0,50	0,45	0,21	0,21	0,17
Західний регіон	0,80	0,88	0,77	0,53	0,40	0,37	0,43	0,41
<i>виробнича сфера</i>	0,66	0,64	0,59	0,43	0,28	0,20	0,20	0,17

*Примітка: показники за 2011-2013 рр. є прогнозними через відсутність офіційних даних Державної служби статистики України щодо вартості основного капіталу.

З іншого боку, спостерігається значне переважання коефіцієнта оновлення над коефіцієнтом вибуття: майже у 8 разів в Україні і в понад 10 разів – у Західному регіоні. Це пов'язано з критично низьким рівнем (менше 1%) вибуття основних засобів. Водночас, згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки, коефіцієнт вибуття основних засобів повинен бути не меншим за 2,5% у рік.

Загалом результати комплексної оцінки інвестиційного процесу [1] дали підстави для висновку, що капіталовкладення в Україні неефективні і мають переважно екстенсивний характер, а це сприяє нагромадженню застарілих зношених (фізично та морально) засобів виробництва на підприємствах виробничої сфери. Останнє, своєю чергою, збільшує витрати на ремонт та технічне обслуговування основного капіталу, зменшуючи показники фондівіддачі і продуктивності праці. У підсумку це створює аварійні ситуації, знижує загальний рівень виробництва і обумовлює технічну та технологічну відсталість передусім реального сектора національної економіки. За таких обставин функціонування більшості видів економічної діяльності в Україні надалі буде супроводжуватися

тенденційним зростанням витрат, а отже вимагати значних капіталовкладень.

Наведені аргументи свідчать про необхідність посилення державної підтримки оновлення основного капіталу в реальному секторі національної економіки задля забезпечення її сталого розвитку та недопущення техногенних катастроф. Процеси розробки та практичної реалізації відповідних державних і регіональних програм модернізації основного капіталу в Україні мають базуватися на принципово нових методичних підходах до оцінки руху капіталу і темпів його оновлення, з обов'язковим урахуванням як наявного техніко-економічного стану капіталу, так і реального стану економіки.

Важливість удосконалення методології оцінювання основного капіталу значною мірою обумовлена і прискореними темпами розвитку процесів глобалізації, а відтак і конкуренції, на ринках товарів та послуг. Кардинальні зміни в умовах функціонування вітчизняних підприємств, які відбулися за останні 20 років і надалі будуть посилюватися внаслідок поглиблення інтеграції України у світовий економічний простір, роблять неминучими зміни в методології оновлення фондів, зокрема у напрямку прогнозного аналізу їх динаміки.

З огляду на це, відділом розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій Інституту регіональних досліджень НАН України розроблено методичні рекомендації для проведення інтегральної оцінки основного капіталу [2]. Отримані з використанням цього інструментарію результати оцінювання основного капіталу створюють вичерпну аналітичну базу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо вибору напрямків формування та реалізації ефективної економічної політики в регіоні і, зокрема, залучення інвестицій у перспективні види економічної діяльності.

В основу запропонованого методичного інструментарію закладено математичний апарат (систему моделей), який за допомогою методів інтегрування та індексного аналізу дозволяє вирішити такі завдання:

- оцінити реальний техніко-економічний стан основного капіталу в регіоні (області чи адміністративному районі);
- провести аналіз руху і рівня відтворення основного капіталу в галузево-територіальному розрізі;
- визначити результативність використання основного капіталу за критеріями його ефективності на регіональному рівні;

- розрахувати ступінь впливу основного капіталу на валовий регіональний продукт;
- оцінити динаміку рівня показників фондівіддачі і рентабельності основного капіталу;
- окреслити перспективні напрямки модернізації основного капіталу, виходячи з результатів його інтегральної оцінки.

Підставою для визначення напрямку оновлення основного капіталу є рівень загального інтегрального індекса, який характеризує техніко-економічний стан, рух і ефективність використання основного капіталу. Виходячи з діапазону значень цього інтегрального показника, основний капітал можна умовно поділити на три групи [2, с. 25-26]:

- 1-а група – значення інтегрального індекса перевищує 0,7. До цієї групи належить основний капітал, який перебуває у доброму стані і потребує лише технічного обслуговування без оновлення;
- 2-а група – значення інтегрального індекса перебуває в межах $0,4 \div 0,7$. До цієї групи належить основний капітал, який перебуває у задовільному стані, а тому вимагає ремонту і оновлення;
- 3-я група – значення інтегрального індекса є меншим за 0,4. До цієї групи належить основний капітал, який перебуває у незадовільному стані, а тому вимагає не лише обов'язкового оновлення, але й часткової або повної заміни.

Результати розрахунку інтегральних індексів (табл. 2) вказують на суттєве зниження рівня показників основного капіталу, яке почалося у 2008 році: в середньому майже у два рази в Україні і на чверть – у Західному регіоні. Це дає вагомі підстави для висновку, що у разі відсутності належних дій, передусім із боку державних та місцевих органів влади, у напрямку оновлення основного капіталу така тенденція, прогнозовано, збережеться і в подальшому.

На даний час за рівнем як загального інтегрального індекса, так і часткових індексів, увесь основний капітал можна умовно віднести до 2-ї групи за розробленою нами градацією. Однак якщо в Західному регіоні ця позиція зберігається (у 2013 р. загальний інтегральний індекс основного капіталу складає 0,618, а інтегральний індекс стану – 0,656), то в Україні (значення цих показників 0,427 і 0,415 відповідно) є ризик переходу основного капіталу в третю групу, що означатиме необхідність його радикального оновлення в деяких регіонах.

Інтегральні індекси техніко-економічного стану, руху
і ефективності використання основного капіталу в Україні
і Західному регіоні

Показники	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Інтегральний індекс стану ОК</i>								
Україна	0,840	0,841	0,761	0,638	0,477	0,503	0,469	0,415
Західний регіон	0,867	0,881	0,895	0,809	0,740	0,805	0,668	0,656
<i>Інтегральний індекс руху ОК</i>								
Україна	0,659	0,663	0,606	0,580	0,487	0,448	0,435	0,423
Західний регіон	0,694	0,707	0,689	0,617	0,555	0,593	0,604	0,600
<i>Інтегральний індекс ефективності ОК</i>								
Україна	0,812	0,846	0,796	0,619	0,551	0,522	0,461	0,445
Західний регіон	0,711	0,746	0,739	0,626	0,607	0,647	0,615	0,598
<i>Загальний інтегральний індекс</i>								
Україна	0,769	0,781	0,719	0,612	0,505	0,491	0,455	0,427
Західний регіон	0,756	0,776	0,772	0,682	0,632	0,679	0,629	0,618

Співставлення трендів часткових інтегральних індексів засвідчило тенденційне відставання (як в Україні, так і в Західному регіоні) значень інтегрального показника руху від значень показників техніко-економічного стану і показників ефективності основного капіталу. Це є підтвердженням тези про неналежний загальний рівень оновлення капіталу, що, своєю чергою, здійснює негативний вплив на стан і перспективи розвитку національної економіки.

З іншого боку, забезпечення реального оновлення, зокрема на інноваційній основі, вимагає визнання умовності будь-яких оцінок величини наявних у підприємств основних фондів. І не важливо, якою була ця оцінка за формальною статистикою. Важливішим є інше – який приріст виробничого потенціалу реально може забезпечити економіка України в теперішніх умовах сукупного відтворення. Тобто для оцінки рівня динаміки і ефективності процесів розширеного відтворення виробничого потенціалу мають значення не вихідні дані в бухгалтерських балансах, а те, якими є дійсні результати поточного процесу відтворення в період нагромадження оновленого капіталу. За такого підходу акценти зміщаються із застарілих основних фондів і матеріально-сировинних ресурсів, технологічно неадекватних наукомісткій продукції, на нові,

ті, що зможуть забезпечити реалізацію найефективніших напрямків розвитку в тандемі “продукт – технології”.

Якщо наявні потужності можуть створювати лише технологічно відсталу, неконкурентну продукцію, попит на яку незмінно падає, то якою б не була балансова оцінка таких потужностей, їх реальна відновна вартість наближається до нуля, а тому виготовлення і експлуатація технологічно застарілого, тобто безперспективного, обладнання припиниться. Адекватно оцінити, яка частина основних виробничих фондів дійсно відповідає новітньому технологічному рівню, можна лише за динамікою фактично створеного ними інвестиційного потенціалу. Будь-який інший підхід дає суто формальні результати, неприйнятні для точного відображення реального стану основного капіталу.

Для активізації процесів відтворення в національній економіці доцільно також певним чином відокремити рентабельність виробництва від інших показників, не надаючи їй такого важливого значення, яке властиве нижчим стадіям розвитку капіталізму. Визначальним критерієм ефективної діяльності вітчизняних підприємств повинно стати прискорене нагромадження оновленого виробничого потенціалу, оскільки, виходячи із позиції розширеного відтворення, підвищення концентрації основного капіталу (передусім інноваційного) на початкових етапах виправдовує відносно низьку рентабельність виробництва.

Реалізувати на практиці складний процес оптимального оновлення основного капіталу здатні лише великі фінансово-промислові об'єднання, які володіють необхідними засобами і можливостями для того, щоб забезпечити ефективне відтворення на новій якійсній основі в умовах сучасної інноваційної економіки. Потужне виробництво створює передумови для належного оновлення основного капіталу з позиції мобілізації, планування і концентрації ресурсів, а також гнучкого маневрування ними.

Об'єднання декількох економічно пов'язаних підприємств дозволяє акумулювати внутрішні джерела інвестицій для проведення масштабного технічного переозброєння та реконструкції. Окрім того, потужні організаційно-господарські структури, сформовані на основі інтеграції капіталу різних сфер діяльності, є стійкими до впливу негативних чинників зовнішнього середовища. Такі структури здатні забезпечити рівновагу в системі об'єданого капіталу, а також сприяти синхронізації відтворювальних процесів учасників

об'єднання і створювати додаткові ресурси для реалізації інвестиційних проектів.

Як доводить світовий досвід господарювання, прикладом ефективною інтеграції капіталу є технопарки. Створення системи потужних індустріальних, аграрних та інноваційних технологічних парків у регіонах України дозволить залучити іноземних інвесторів з їх капіталом та інноваціями в національну економіку шляхом надання певних субсидій у спосіб, що не суперечить міжнародним нормам. Завдяки створенню індустріальних парків держава отримує легітимну можливість (із позиції норм і правил Світової організації торгівлі) “субсидувати” інвестиційну діяльність, знижуючи реальні витрати бізнесу, що створює інвестиційний клімат, сприятливий для іноземних інвесторів [3].

Звісно, у межах одного об'єднання (технопарку) дуже важко зібрати в єдине ціле всі ланки комплексного процесу оновлення виробництва. Однак, якщо ефективно вирішити проблему своєчасного та якісного відтворення основного капіталу на мікро-, а далі – і на мезо- рівні, то в подальшому це дозволить підняти національну економіку на новий, прогресивний, інноваційний щабель розвитку.

Водночас малий бізнес, інтегруючись із великими підприємствами, також може значною мірою сприяти стабільній реалізації ефективною політики інтенсивного оновлення основного капіталу в Україні. Значна кількість малих підприємств передусім змінює видову структуру основного капіталу у напрямку універсальності техніки. Парк машин і обладнання на невеликих за розміром підприємствах різноманітніший та автономніший, порівняно з великими компаніями, а відтак немає проблем забезпечення системного використання техніки в умовах організації загального процесу виробництва.

Невеликі підприємства можуть залучати (придбати, орендувати чи брати в лізинг) імпортовану техніку різних фірм і країн-виробників. Це, своєю чергою, вимагає від працівників не лише наявності високої професійної кваліфікації, але й уміння швидко освоювати нове обладнання, проявляти творчий підхід. Система “людина – техніка – виробниче середовище” на малих підприємствах функціонує в зовсім іншому режимі, аніж на потужних виробництвах, що значною мірою змінює соціальну атмосферу і, таким чином, проявляє суспільний рух та еволюцію основного капіталу.

З іншого боку, оновлення основних фондів на малих підприємствах відбувається зазвичай без належних планів і регламентів, а також попередніх розрахунків ефективності. Окрім того, дрібний (а у посткризовий період – і середній) бізнес не володіє фінансовою стійкістю та необхідними ресурсами для оптимального оновлення основного капіталу. Тому працівники малих підприємств часто змушені працювати на зношеному обладнанні, що є основною причиною виробничого травматизму, а це негативно впливає на соціальний клімат у колективі.

Загалом напрямок руху (оновлення) основного капіталу найбільшою мірою визначають два ключові фактори: зміна власності (в Україні це переважно зміна акціонерів) і типологічні зміни на підприємствах, що стосуються переважно кількості працівників та обсягу господарського обороту.

Роздержавлення підприємств і зміна їх власників, з одного боку, сприяє позбавленню від зайвого, застарілого обладнання, яке не використовується, але з іншого боку, може посилювати негативні наслідки оновлення основних фондів, оскільки пріоритетне для приватного виробника зростання прибутку автоматично ігнорує соціальні аспекти цього процесу. Практика оновлення основного капіталу без урахування соціальних чинників, як правило, є причиною того, що потенційний економічний ефект не реалізується повною мірою: виникають “вузькі місця” і збої у виробничому процесі, зростає плинність кадрів та ін., а у підсумку знижується продуктивність праці.

Для уникнення негативних наслідків оновлення основного капіталу необхідно планувати соціальні результати цього процесу. Це означає, що темпи “соціального старіння” техніки (поряд із темпами технічного прогресу) повинні враховуватися при визначенні амортизаційного терміну експлуатації машин і обладнання. Відтак відтворення основного капіталу має здійснюватися у напрямку створення належних умов праці для виробничого персоналу, що забезпечить найбільшу реалізацію його трудових можливостей і позитивно вплине на результати діяльності підприємства.

Ще одним фактором еволюції основного капіталу є екологічний ефект від його оновлення. Відтворення основного капіталу в сучасних постіндустріальних умовах має бути частиною системи реалізації чистих технологій, які зводять до мінімуму викиди

в навколишнє середовище речовин неприродного походження, а надто високотоксичного сміття, що важко утилізується, незважаючи на пов'язані з цим витрати. Заміна фізично і морально зношеного обладнання має відбуватися з обов'язковим дотриманням екологічних норм, тобто мати екологічний ефект.

У подальшому вплив екологічних чинників на процеси еволюції основного капіталу буде динамічно посилюватися. Це зумовлено, по-перше, невичерпністю актуальності питання боротьби із забрудненням навколишнього природного середовища і, по-друге, зростанням значимості екологічної складової у загальній системі цільового комплексного оновлення виробничого потенціалу.

Виділені чинники (соціальні та екологічні) суттєво впливають на відтворення і генезис основного капіталу на сучасному етапі розвитку суспільства. Вони взаємопов'язані і у майбутньому їх вплив на загальний процес виробництва буде лише посилюватися. Однак для того, щоб вплив цих чинників на економіку давав позитивні результати, потрібно скерувати їх практичну дію в інноваційному напрямку, а це, своєю чергою, передбачає необхідність капіталовкладень для забезпечення відтворення основного капіталу на новій якісній основі, тобто зміну поколінь техніки і технологій.

Організація процесу оптимального відтворення, яке на даний час є ключовим орієнтиром на шляху модернізації та інноваційного розвитку національної економіки, змінює цільову спрямованість оновлення основного капіталу. Відповідно нова концепція оновлення вимагає детального опрацювання багатьох пов'язаних із цією проблемою господарських і політичних рішень, які безпосередньо (чи опосередковано) впливають на динаміку і ефективність руху капіталу. За таких умов визначальними для подальшого розвитку основного капіталу є передусім направленість державної інвестиційної політики, а також позиціонування України у світовому економічному та геополітичному просторах. Саме із цих двох ракурсів і окреслюються перспективи подальших досліджень основного капіталу.

Список використаних джерел

1. Інвестиційна діяльність у Західному регіоні України: стан, тенденції, ефективність // Наукове видання / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; [наук. ред. С.О. Іщук]. – Львів, 2012. – 114 с.

2. Інтегральна оцінка основного капіталу регіону (методичні рекомендації) / Іщук С.О., Кушнірчук-Ставніча О.М., Ситар Л.Й. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2013. – 28 с.
3. Іщук С.О. Інвестиції в основний капітал та їх вплив на соціально-економічний розвиток регіону / С.О. Іщук // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – с. 35-42.
4. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.lviv.ua>.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Ищук С. А. Концептуальные основы обновления основного капитала

Проведён анализ динамики показателей стоимости основного капитала в Украине и Западном регионе. Предложен новый методологический подход к определению направлений обновления основных фондов по результатам интегрального оценивания их состояния, движения и эффективности. Очерчены концептуальные основы воспроизводства основного капитала с учётом социальных и экологических факторов.

Ключевые слова: *основной капитал, динамика, эффективность, обновление, интегральная оценка.*

Ishchuk S. O. Conceptual principles of fixed capital renewal

Analysis of dynamics of fixed capital value indicators in Ukraine and its Western region have been carried out. A new methodological approach to determination of directions of fixed capital renewal, according to results of integrated assessment of their state, movement and efficiency, have been proposed. The conceptual principles of fixed capital reproduction have been outlined, taking into account social and environmental factors.

Key words: *fixed capital, dynamics, efficiency, renewal, integrated assessment.*